

Тетяна Вербельчук, к. с.-г. н., доцент,
Володимир П'ясківський, к. с.-г. н., доцент,
Сергій Вербельчук, к. с.-г. н., доцент

Житомирський національний агроєкологічний університет

ЖИТОМИРЩИНА ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ КРАЙ З ВИРОБНИЦТВА МЕДУ

Історія бджільництва зони Полісся губиться у глибині століть. На території Київської Русі історія бджільництва відслідковується з X століття н.е. У староруських літописах містяться численні згадки про розвиток бортництва, вотчинних і монастирських бортних угідь, розвинуту торгівлю медом і воском. Нинішні північні райони Житомирської області називалися тоді Древлянським князівством. Скрізь були непрохідні ліси, де в дуплах дерев поселялися бджоли, проте їх було так багато, що деяким роям доводилося селитися у тріщинах скель на берегах річок. Цих бджіл місцеві жителі називали скалі, а диких лісових і елєпотні. За легендою, меду бджоли збирали так багато, що у погожі літні дні він танув і витікав у річку, від чого вода в ній ставала м'якою, солодкою, з бурштиновим відтінком. Величезні масиви лісів у деяких районах Південно-Західної Русі, особливо Поліської зони, широкі річкові заплави у Житомирському та Київському Поліссі створювали сприятливі умови для розвитку бортного бджільництва.

Поліські бджоли належать до темних лісових бджіл, які населяють природно-географічну зону Полісся (північні райони Київської, Житомирської, Чернігівської, Рівненської, Волинської та Сумської областей). Вони є аборигенними бджолами України, про них зазначено в описах господарської діяльності і побуту слов'янських племен (насамперед древлян) докиївської доби і Київської Русі. Саме ці бджоли забезпечували

наших предків медом, воском, різними напоями як для власного споживання, так і для торгівлі на внутрішньому і зовнішньому ринках, вони були також обов'язковою складовою данин, обмінів, подарунків, податків і під час справляння культових обрядів.

Природно-кліматичні умови середньої європейської частини зумовили високу зимостійкість і витривалість поліських бджіл, їх безоблітний період може становити 6 - 7 місяців. Породною особливістю, яку зазначають сучасні дослідники, є підвищена опірність до нозематозу та європейського гнильцю, а за стійкістю до падевого токсикозу вони поступаються лише українським бджолам. Післязимовий розвиток бджолині сім'ї розпочинають пізніше від інших порід, однак він відбувається інтенсивно і закінчується до середини червня. Поліські бджоли дуже рійливі, але ця характеристика залежить від об'єму вулика - в сучасних просторах вони рояться менше. Підтримуючий медозбір стимулює нарощування розплоду, однак ройовий стан знижує льотну активність, відбудову стільників, розвиток сім'ї.

За площею Житомирська область займає 29832 км². Це п'яте місце серед областей України.

Загальна площа земель сільськогосподарського призначення на території області становить 1 млн 577,7 тис. га.

Порівняно з 2016 роком, в 2017 році індекс обсягу виробництва продукції рослинництва становив 107,3%, зокрема у сіль-

ського господарських підприємствах - 100,6 %, у господарствах населення - 116,9%.

За цей період зменшився валовий збір зернових та зернобобових на 8,8%, врожайність - на 12,9%.

Проте зросли на 2,5% площі під соняшником на зерно, збільшилися площі збирання (на 12,2%).

Збільшилися площі збирання під ріпаком та зріс (в 2,9 раза) валовий збір і урожайність (+47,4 %).

За ініціативою обласної держадміністрації проведена інвентаризація земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що дало можливість збільшити їх частку на 7%, а в абсолютних показниках це становило 40 тис. га.

За результатами інвентаризації земельних ділянок сільськогосподарського призначення, посівні площі у підприємствах на території Житомирщини збільшилися на 40 тис. га (+7 % до показника 2016 року) та становлять 648,6 тис. га. Крім того, на 23,7% збільшилися надходження до бюджету за землекористування.

За повідомленням управління агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації, два роки поспіль Житомирщина є лідером в Україні з виробництва меду. Кожна сьома тонна українського меду вироблена в нашій області.

За статистичними даними, на початок 2017 року в області налічувалося 195,6 тис. бджолосімей, що є найвищим показником в Україні. За минулий рік пасічники області зібрали понад 8 тис. т. меду. Збільшення виробництва меду пов'язують зі збільшенням площ посівів гречки та соняшника. Посіяли у 2017 році в області гречку на площі 19,4 тис. га, що на 10,8 тис. га більше, ніж у 2016 році, соняшника - посіяно на 100,2 тис. га, що на 8,3 тис. га більше.

Медодайна флора України налічує близько 900 видів, які бджоли використовують як джерело нектару. Із зазначеної кількості видів близько 472 - основні медодаї. Вони належать до 74 родин, з яких п'ять представлені найбільшою кількістю видів.

Види, що поширені на всій території України, становлять 70,0% від загальної їх кількості, ті, які трапляються лише на Поліссі, - 11,3%, в Лісостепу - 17,7, Степу - 11,1, Криму - 17,1, Карпатах - 12,8 %.

За аналізом життєвих форм основна частина медодаїв представлена трав'янистими рослинами, - 70,2%, дерева становлять 16,1%, кущі - 10,7%, напівкущі та ліани - 3%.

Роль лісів для бджільництва надзвичайна. Ліс для бджоли, як лісової комахи, є джерелом живлення та життя. Численні лісові дерева, кущі, медодайні трави, луки, заплави, болота є якісною медодайною базою впродовж всього медодайного сезону. Ліс добре підтримує життєдіяльність бджіл та їх розвиток. Окремі лісові масиви з деревних медодаїв (клен, акація, липи та інші) забезпечують високий головний медозбір та дають високоякісний мед. Деревна рослинність завдяки добре розвиненій кореневій системі, менше страждає у посуху, стійкіша до інших несприятливих факторів.

Медодайна флора лісового регіону дає змогу бджолам з успіхом використовувати нектарний взяток деревних, кущових і трав'янистих медодаїв та продуцентів паді.

Під час проведення досліджень застосували загальнонауковий метод - системний аналіз, який передбачає оцінку поведінки об'єкта (системи) у взаємозв'язку з факторами, які впливають на нього.

Медодайна рослинність є одним з основних природних кормових ресурсів для бджіл, тому детальне вивчення її має важливе значення для бджільництва. Щоб повністю використати її можливості як кормової

бази, необхідно детально знати особливості виділення нектару квітками, видовий склад медодаїв, а також їх поширення в основних фітоценозах, розміщення угідь на території і їх медодайну цінність.

Більшою медпродуктивністю відрізняються ліси, в яких переважають листяні породи. З цих дерев бджоли беруть рясний взяток навесні (клен, верба, в'яз, акація) та влітку (липа, підлісок).

У Поліссі мають вагому господарську значущість свіжі і вологі дубово-соснові субори, які займають 81 % від загальної площі суборів.

Найбільш характерними видами над-ґрунтового покриву є чорниця, орляк, мо-ліній голуба, брусниця, грушанка круглолиста, плеврозій Шребера, дикран багатоніжковий.

Трав'янистий покрив лісів різноманітний. Оліготрофи представлені боровими видами: орляком, брусницею, чорницею, зеленими мохами та ін. Рослини ґрудів представлені копитняком, зірчником лісовим, яглицею, щитником чоловічим та багатьма іншими видами.

Медодаї лісів належать до найбільшої групи. Вони поширені по всій території України й значною мірою впливають на формування нектарного балансу заліснених територій. Залежно від типу лісу різняться за своїм поширенням, медодайними властивостями та загальними запасами. Є досить різноманітні і значно різняться між собою за кількістю виділеного рослинами нектару, отже, і за медовою продуктивністю. Зокрема, якщо широколистяні ліси із значною кількістю липи серцелистої є джерелом промислового медозбору, то більшість ялинових та ялицевих - лише підтримуючого.

Болота трапляються на Поліссі в долинах сучасних і реліктових річок. Рослинність цих боліт має значення для бджіл навесні, коли

відбувається інтенсивний розвиток бджолосімей.

Нерівномірність поширення природних і культурних медодаїв у фітоценозах та різне їх співвідношення на певних площах зумовлюють потребу еколого-типологічного зонування території за поширенням медодайних рослин.

Лісові медодаї на Поліссі суттєво переважають. Залежно від типу лісу вони мають значні відмінності за поширеністю, загальними запасами меду та медозбірними властивостями.

Різні ліси Полісся мають свою багату медодайну рослинність. Їх поділяють на: соснові (чебрецево-кущові, брусничникові, орлякові, чорничникові, вересові); осикові (крушинові, ліщинові); березняки (чорничникові, вересові); вільшаники (крушинові, ліщинові, ясенново-гадючникові).

Чебрецево-кущовий сосняк добре насичений медодайною флорою. Частіше трапляється на сухих ґрунтах. В ньому добре розвинений підлісок та трав'янистий покрив (60-70%). Особливо цінний підлісок, він багатий на кущові медодаї (горобина, жимолость, калина, клен татарський, глід, лісова груша, бузина, лісова малина, крушина тощо). З трав'янистої рослинності переважає чебрець, яснотка, котяча м'ята, медуниця, вероніка, буквиця лікарська та інші. Такий тип сукупності рослин є дуже добрим при ранньовесняному нарощуванні бджіл та забезпечує головний взяток у першій половині літа. Медпродуктивність його досягає 40-50 кг на 1 га.

Чорничниковий сосняк має дуже високу медодайну цінність. Поширений на рівних пониженнях місцевостях. У другому ярусі деколи можуть рости дуб чи береза. У чорничниковому сосняку є підлісок з верб, крушини ламкої, жостера, калини, горобини, чорниці і малини, які є основними медодаями, що забезпечують бджолам добрий

головний взяток. Трав'янисто-кущовий покрив тут суцільний. Медова продуктивність - 40-50 кг на 1 га

Вересовий сосняк поширений по всій лісовій зоні, проте росте лише окремими площами. Медодайна цінність висока. Трапляється і в чорничниковому сосняку, а також у лишайникових сосняках. Підлісок тут становлять верби, крушина ламка, жостер, бузина чорна, глід, калина й черемуха. Трав'янисто-кущовий покрив сягає 90%, в якому спостерігається суміш з більшої частини вересу та чорниці, брусниці, яснотки. Вересовий сосняк забезпечує бджолам добрий головний медозбір у другій половині літа. Медова продуктивність - до 100 кг на 1 га.

Крушиновий сосняк трапляється часто, проте невеликими ділянками. У деревостой є поодинокі екземпляри дуба, граба, берези, липи. Підлісок багатий на крушину ламку, іноді з додаванням ліщини, терену, глоду, шипшини, калини та інших дикорослих плодкових. Травостій частіше є бідним, займає сонячні прогалини серед кущів.

Ліщиновий осичник сприяє активному весняному розвитку сімей. Росте невеликими окремими масивами. У деревостой частіше буває береза бородавчата. Підлісок утворює сама ліщина.

Чорничниковий березняк забезпечує бджолам інтенсивний головний медозбір. В деревостой тут частіше трапляється суміш берези та осики, сосни та дуба. Підлісок помірний: горобина, крушина ламка, ліщина, лоза попелиста. Трав'яно-кущовий покрив (50%) складається з чорниці та брусниці. Медпродуктивність - 30–40 кг з 1 га.

Чорнично-довгомшниковий березняк забезпечує бджолам пізньолітній медозбір. Розміщується в низинах та обмережує болота. Медпродуктивність - 30–40 кг з 1 га.

Вересовий березняк забезпечує бджолам пізній головний медозбір. Підлісок є

багатим на медодаї. Трав'янисто-кущовий покрив складається переважно з вересу. Медпродуктивність - до 100 кг з 1 га.

Крушиновий вільшаник є добрим медода-єм та пилкодаєм. Зустрічається в низинах біля боліт та малих річок. Деревний ярус становить вільха чорна. У підліску переважає крушина ламка. Цей тип лісу забезпечує бджолам не тільки весняний пильцевий та нектарний взяток, але й частину головного медозбору у ранньовесняний період.

Ліщиновий вільшаник трапляється в долинах рік. Деревостій утворює вільха чорна з ясенем, рідше - з невеликою кількістю дуба та в'яза. Підлісок слабозвинений та складається з бузини чорної, крушини ламкої, можуть траплятися черемуха та глід.

Отримані матеріали можуть бути покладені в основу при складанні бізнес-плану пасіки промислового типу, яка в перспективі може бути основою пасік органічного спрямування.

Висновки

1. Полісся, завдяки багатій флорі, є перспективним у виробництві цінних, ексклюзивних монофлорних медів.

2. У Поліській зоні 63% лісів належать до вологих, 23% - до сирих, 0,8% - мокрих. Поліські ліси, завдяки різним типам, загущеності, розвитку чагарникової та трав'янистої рослинності, мають суттєві відмінності у медпродуктивності угідь.

3. Більшою медпродуктивністю відрізняється ліси, в яких переважають листяні породи. З цих дерев бджоли беруть рясний взяток навесні (клени, верби, в'язи, акації) та влітку (липи, підлісок).

4. Залежно від типу лісу, водно-грунтових умов тощо ліси Полісся суттєво різняться за нектарним, падевим та пилковим запасами.

Література

Під час написання стані використано 13 джерел. Їх список є у редакції «УП».